

10. McCLELLAN, A. W.: New Concepts of Service = Library Association Record 58. sz. 1956. p. 299–305.
 11. McGRATH, W. E.: Correlating the Subjects of Books Taken Out and of Books Used Within an Open-Stack Library = College and Research Libraries 32. sz. 1971. p. 280–285.
 12. MORSE, P. M.: Library Effectiveness: a Systems Approach. Cambridge, Ma., MIT Press, 1968.
 13. ORR, R. H. et al.: Development of Methodologic Tools for Planning and Managing Library Services = Bulletin of the Medical Library Association 56. sz. 1968. p. 235–267.
 14. SIMMONS, P.: Improving Collections Through Computer Analysis of Circulation Records in a University Library = Proceedings of the American Society for Information Science 7., 1970. p. 59–63.
 15. VICKERY, B. C.: Indicators of the Use of Periodicals = Journal of Librarianship, 1. sz. 1969. p. 170–182.
- /LANCASTER, F. W.: Evaluating Collections by their Use = Collections Management, 4. köt. 1–2. sz. 1984. p. 15–43./*

(Fazekas Zsuzsa)

A „szürke irodalom” hozzáférhetőségének javítása

Az UAP és a „szürke” irodalom

Az utóbbi időben a könyvtárosok és az információs szakemberek egyre nagyobb figyelmet szentelnek a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványok (angol nyelvhasználatban: „szürke irodalom”) hozzáférhetőségére és bibliográfiai számbavételére.

Ez a cikk az IFLA egyik „magprogramjával”, a Kiadványok Egyetemes Hozzáférhetőségével (Universal Availability of Publications = UAP) összefüggésben ismerteti ezt a problémakört és a British Library kölcsönzési részlegének (Lending Division) tevékenységét.

Az UAP programja és célja, hogy a közreadott dokumentumok a lehető legteltesebb mértékben hozzáférhetők legyenek valamennyi felhasználó számára, illetve szerényebben: javuljon a hozzáférhetőség mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. Ezt a programot egy még átfogóbb koncepció, az Információk Egyetemes Hozzáférhetőségének (Universal Access to Information = UAI) részének kell tekinteni. Az UAP érinti a hagyományos könyvtári tevékenység jó részét, valamint a dokumentációs és információs központoknak a kiadványok gyűjtésével és rendelkezésre bocsátásával kapcsolatos tevékenységét. Megjegyzendő, hogy a hagyományos könyvtár és az információs központ egyre kevésbé különböztethető meg, s hogy az új elektronikus publikálási módszerek fokozatosan, de egyre gyorsabban elmoszák a különbségeket a dokumentumellátásban érdekelt (pl. könyvtárak és kiadók) között.

A kiadvány (dokumentum) fogalmába („közhasználatra szánt, rögzített információ”) beletartozik a hagyományos és a nem hagyományos csatornákon való terjesztés, s felöleli a kormányzati, ipari, egyetemi vagy kutatóintézeti, jórészt bizalmas jellegű kiadványokat is, melyek közül sok csak évek múltán válik mindenki számára hozzáférhetővé. Az egyetemes hozzáférhetőség elve figyelembe veszi az információk előállításával és terjesztésével foglalkozók – szerzők, kiadók és mások – törvényes jogait.

Az irodalom potenciális felhasználóinak tudniuk kell, hogy mit, hol és milyen formában adtak ki, akár „szürke”, akár „fehér” irodalomról van szó. Ezért növekedett meg az utóbbi két évtizedben a bibliográfiai számbavétel jelentősége, minőségi, formai és gyorsasági szempontból egyaránt. Mindez a publikációk iránti kereslet növekedéséhez vezetett, az igények kielégítése azonban messze a bibliográfiai feltárás mögött kullog.

Az UAP azt tűzte ki célul, hogy a dokumentumról szóló bibliográfiai információ és maga a dokumentum egyidejűleg álljon rendelkezésre. Az UAP program 1977-ben indult, s a munka főleg a propagandára és a kutatásra összpontosult. 1982 májusában már nemzetközi kongresszust rendeztek Párizsban az Unesco támogatásával. A közben eltelt öt esztendőben számos tanulmány készült a könyvtárak és a könyvkereskedelem kapcsolatáról, a beszerzési politikáról, a könyvtárközi kölcsönzésről, a kiadványok nemzetközi hozzáférhetőségéről, az országos tárolókönyvtári programokról.

Az UAP olyan átfogó keret, amelybe az egyes speciális területek, így a „szürke” irodalom problémái és azok megoldása is beleilleszthető.

Általánosan elfogadott értelmezés szerint a hagyományos terjesztői csatornák útján nem beszerezhető irodalmat nevezük „szürke” irodalomnak. Általában ide sorolhatók többek között a kutatási jelentések, műszaki leírások, kereskedelmi hirdetések, konferencia-közlemények, preprintek, hivatalos kiadványok, fordítások stb.

Nem szükségszerűen „szürke” azonban valamennyi dokumentum, amely a felsorolt típusok valamelyikébe tartozik. (Pl. számos hivatalos kiadvány beszerezhető a könyvkereskedelemben, a konferencia-közlemények megjelennek könyvben vagy folyóiratban.)

A világ irodalmi termésének jelentős része „szürke” abban az értelemben is, hogy terjesztése nincs megszervezve, korlátozott számban jelenik meg, tartalmi vagy formai szempontból kérdéses minőségű. Ezek a jellegze-

tességek beszerzési, tárolási, hozzáférhetőségi, olvasási, másolási problémákat vetnek fel. A „szürke” irodalom mennyisége egyre nő, mivel mind többen vannak, akik nemcsak igénylik, hanem maguk is előállítják az információt.

A hagyományos kiadói tevékenységben bekövetkező változások (pl. elektronikus publikálás, szinopszis folyóiratok stb.) hatására a „fehér” irodalom is fokozatosan „elszürkül”. Ezért a „szürke” kiadványok bibliográfiai számbavételét egyre inkább igyekeznek összekötni a dokumentumok rendelkezésre bocsátásával. A nemzeti bibliográfiák nem képesek megbirkózni a hatalmas „szürke” tömeggel, ez megnöveli a referáló és indexelő szervezetek szerepét és felelősségét.

A „szürke” irodalom bibliográfiai számbavételének egyik fő problémája, hogy a dokumentumok bibliográfiai adatai hiányosak. Az Európai Közösségek Bizottsága (Commission of the European Communities) irányelvekkel és a kiadók meggyőzésével igyekszik ezen a helyzeten változtatni.

A „szürke” irodalom terjesztésében a könyvkereskedelem szerepe elenyésző. Így esetünkben különösen fontosak a bibliográfiai számbavétel és a dokumentumok rendelkezésre bocsátásának összekapcsolására létrejött országos és nemzetközi rendszerek, mivel igen előnyös a beszerzés és a terjesztés központosítása.

Az USA-ban pl. az Országos Műszaki Információs Szolgálat (National Technical Information Service = NTIS) évente 70 ezer kutatási jelentéssel gyarapszik, róluk egy indexet is tartalmazó kiadvány tájékoztat. (A reportok többsége az NTIS-től megszerezhető, a többieknél feltüntetik a forrást.)

Az NSZK-ban a kötelepéldány-szolgáltatás kötelezettsége a „szürke” irodalomra is kiterjed, ennek alapján az egyes központi szakkönyvtárak nagy erőfeszítéseket tesznek szakterületük teljes kiadványtermésének beszerzésére.

Számos, a „szürke” irodalom egyes típusait felőlelő központosított szolgáltatás működik, ilyen pl. Moszkvában a Tudományos és Műszaki Irodalom és Dokumentáció Össz-szövetségi Fordítási Központja (Vsesoûznyj centr perevodov naučno-tehničeskoy literatury i dokumentacii = VCP). A nemzetközi szintű központosítás példája a Szürke Irodalom Európai Információs Rendszere (System for Information on Grey Literature in Europe = SIGLE), továbbá az IAEA-nak (Nemzetközi Atomenergia Ügynökség) az egész világra kiterjedő reportgyűjteménye.

Az UAP fontos követelménye, hogy az egyes országokban minden hazai kiadványból legalább 1 példány rendelkezésre álljon kölcsönzés vagy fénymásolás céljára. Míg egyes dokumentumok megőrzésének szükségessége vitán felül áll, mások csak viszonylag rövid időtartamra bírnak értékkel. Sok dokumentum gyenge minőségű, silány papíron, esetleg gépirással készül, ami az eredeti

példány megőrzését rendkívül költségessé teheti. A tartalmi megőrzést jól szolgálják a sokféle használt mikroformák, s legújabbán pedig a videolemez (bár ennek várható élettartama egyes esetekben mindössze tíz év).

A British Library kölcsönzési részlege (BLLD)

A BLLD 1963 óta foglalkozik a „szürke” dokumentumokkal. Bár speciális tartalmuk és jellegük miatt ezek jó részét kevésbé igénylik, de minthogy csak néhány szakkönyvtár képes eredményesen megbirkózni a velük kapcsolatos feladatokkal, a BLLD országos jelentőségű szerepet tölt be ezen a téren. Tevékenységét legcélse-
rűbb dokumentumtípusonként áttekinteni.

Reportok. A BLLD a kutatási jelentések gyűjteményét – amelynek eredete a hatvanas évekre nyúlik vissza –, évi 100 ezer tétellel gyarapítja az USA szövetségi kormányservei révén. A gyűjtemény meghaladja a 2 és 3/4 millió egységet, s valamennyi szakterületre kiterjed. Feltárása a kiadó szervek által előállított bibliográfiai eszközök révén történik.

A legutóbbi időkig a Microinfo és az Ipari Minisztérium Műszaki Report Központja (Technology Report Centre of the Department of Industry) is rendelkezésre bocsátott amerikai kutatási jelentéseket. Az előbbi szervezet az NTIS hivatalos ügynöksége az Egyesült Királyságban, az utóbbi intézmény gyűjteményét a BLLD beépítette saját állományába.

A brit irodalom hozzáférhetővé tétele érdekében a BLLD évek óta jó munkakapcsolatokat tart fenn a legkülönbözőbb szervezetekkel, amelyektől évente mintegy 6000 kutatási jelentést kap. Ezek két fajtája érdemel külön említést: a helyi hatóságok és a kormányhivatalok anyagai.

A helyi hatóságok reportjait egy három éve kötött megállapodás keretében a CPI (Capital Planning Information = Tőketervezési Információ) gyűjti a BLLD számára. A beszerzés nehézségeit mutatja, hogy az évi gyarapodás nem éri el az ezret, noha a brit helyi hatóságok évente mintegy 50 ezer reportot adnak ki.

A különböző minisztériumokban és kormányhivatalokban készülő dokumentumokat a BLLD megállapodás révén próbálja beszerezni. A gyarapodásról kéthavonta jegyzék készül, amelyet évente kumulálnak.

A BLLD az Európai Közösség reportjainak egyik fő letéti könyvtára, az innen származó anyagot a „Serial Publications of the European Communities and its Institutions held by the British Library Lending Division” kiadványában teszi közzé.

Speciális reportfajta a piacutatási jelentés, ezekből – drágaságuk és a mérsékelt igénybevétel miatt – csak egyes tételeket szereznek be.

Fordítások. A „szürke” irodalomnak ezt a kategóriáját az ötvenes évek végén kezdték gyűjteni, kezdetben

csak a „nehéz” (orosz, japán, kínai, kelet-európai) nyelvekről, 1967 óta bármely nyelvről készült fordítást állományukba iktatnak. A fordítások száma csaknem félmillió (ennek 50%-a oroszról készült). Igen sok fordítás érkezik az USA-ból csereegyezmény keretében. A BLLD tevékenysége jelentős mértékben átfedi a delfi Nemzetközi Fordítási Központ (International Translations Centre = ITC) és az Aslib tevékenységét, kizárólag információt ad a hozzáférhetőségükről. Az ITC nemcsak az angol, hanem a többi nyugat-európai nyelvre készült fordításokról is tájékoztat. Az Aslib az 1967 előtt készült „nem-nehéz” nyelvű fordítások esetében hasznos forrás. Napirenden van a három intézmény tevékenységének lehetséges ésszerűsítése.

Disszertációk. 1970-ig a brit doktori disszertációk fő forrásai az egyetemi könyvtárak és egyes egyetemi tanszékek voltak. 1970-ben azonban úgy határoztak, megkísérik előmozdítani a doktori disszertációk használatát, s az NLLST (National Lending Library for Science and Technology, akkoriban önálló intézmény, majd beolvadt a British Library kölcsönzési részlegébe) aktív szerepet vállalt a terjesztésben. Együttműködési felhívással fordult minden egyetemhez, a beküldött disszertációkat mikrofilmre vették, majd visszajuttatták a küldő egyetemnek. Így az egyetemek mentesültek a másolatok szolgáltatásának kötelezettsége alól, az NLLST pedig – a másolatok gyors elkészítését felajánlva – bízott abban, hogy a használatát növelni tudja. 1970-ben 2, 1981-ben már 43 egyetem volt a rendszer tagja. Legújabbban a Londoni Egyetem kivált belőle, s a jövőben közvetlenül a felhasználóknak ad disszertáció-másolatokat.

A hatvanas években nehéz volt hozzájutni az amerikai doktori disszertációkhoz, a kézbesítési idő is igen hosszú volt, ezért az NLLST más megoldást keresett. 1970-ben a University Microfilms-szel egyezményt kötött, amelynek alapján 1978-ig minden, az UM-program keretében előállított mikrofilmet folyamatosan megkapott. 1978-ban – a rohamosan növekvő költségei miatt – az egyezményt megszüntették. Ezt az is lehetővé tette, hogy időközben az egyes disszertációkra vonatkozó megrendelések teljesítésének ideje lényegesen megrövidült. A BLLD ma csak egyedi igényre szerez be amerikai doktori disszertációt.

Külföldi disszertációkat – különösen az európai kontinensről – mindig is könnyebb volt beszerezni, minthogy ezek nyomtatott formában jelennek meg. Európai könyvtárak kezdeményezték azokat a csereegyezményeket, amelyek alapján a BLLD az egyes könyvtárak doktori disszertációinak teljes gyűjteményét megkapta. A magas feldolgozási és tárolási költségek, valamint a csekély igénybevétel miatt a múlt évben megszüntették ezeket az egyezményeket, jelenleg igény esetén egyedileg szerzik be a disszertációkat.

A fentiekben ismertetett három kategória mindegyike jelentős mennyiséget tesz ki. Az amerikaival összevetve a

brit „szürke” irodalom bibliográfiai számbavétele elmaradt. Ez és a gyűjtött irodalom felhasználásának ösztönzése eredményezte 1969-ben a Brit Kutatási és Fejlesztési Reportok (British Research and Development Reports = BRDR) későbbi nevén British Reports, Translations and Thesis (Brit Reportok, Fordítások és Doktori Disszertációk) c. havi kiadvány megjelentetését, amely a dokumentumokat tárgykör szerint csoportosítja, s tárgyszavakkal tárja fel. A kiadványban felsorolt reportokat feldolgozzák a SIGLE rendszerben, amely jelenleg csak számítógépes szalagot állít elő, de tervezik nyomtatott bibliográfiák és online szolgáltatás megindítását is.

Konferencia-közlemények. Többségük valójában nem „szürke” irodalom, minthogy könyv alakban vagy folyóiratcikk formában jelenik meg. Évente azonban mintegy 4000 (a BLLD-hez érkezettek mintegy egynegyede) a nem hagyományos terjesztési csatornák útján kerül forgalomba. Ezeket általában a kiadótól – többnyire tudományos társaságoktól – közvetlenül szerzi meg a BLLD, s a hagyományos formában megjelent konferencia-közleményekkel együtt kezeli. A havonta megjelenő, s évente kumulált Index of Conference Proceedings (Konferencia Közlemények Jegyzéke) tájékoztat róluk. Az index a BLAISE rendszerben online összeköttetésben is hozzáférhető.

Háttéranyagok. A kutatási programok részletei általában kevés szakembert érdekelnek, míg általános módszereik, főbb eredményeik nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot. Ebből kiindulva a BLLD – az érdekelt folyóirat-szerkesztőkkel konzultálva – kidolgozott egy rendszert a részletes adatok tárolására és terjesztésére, kiegészítve a folyóiratokban publikált cikkeket. A szerző egyidejűleg nyújtja be a cikket és a kiegészítő anyagot a szerkesztőségbe, az utóbbit a szerkesztő később átadja a BLLD-nek. Ez a gyűjtemény jelenleg több mint 8000 tételt számlál, s az évi kereslet megközelítőleg 500 tételt tesz ki. Eddig csaknem 50 folyóirat kapcsolódott be ebbe a vállalkozásba.

Folyóiratcikk-szinopszisok. A cikkszinopszisokat küldő szerkesztőségekkel kötött megállapodás alapján a BLLD megkapja minden közlemény teljes kéziratának egy példányát. Ez az együttműködés 20 kiadóra terjed ki. Újabban egyre több folyóirat utal olyan hozzá benyújtott cikkekre, amelyek nem jelentek meg nyomtatásban. Ezek a kéziratok kívánságra az érdeklődők rendelkezésére állnak. Ezt a megoldást alkalmazza az American Chemical Society, számos szovjet folyóirat is követi a példáját: a nem publikált cikkeket a VINITI-ben helyezik el. A szovjet irodalom iránti növekvő érdeklődés miatt a BLLD a VINITI-vel kötött szerződés alapján jelenleg évi 5000 tételt kap 15 ezer fontért.

A BLLD-ben található „szürke” irodalom iránti kereslet jelenleg igen csekély, a jövő azonban változást hozhat. Ahogy mind több és több adatbázis tartalmaz „szürke” irodalmat, mind több kutató fogja felismerni ennek az anyagnak az értékét. A BLLD-nek pedig

kötelessége, ne csak az erősen keresett dokumentumokkal egészítse ki a helyi ellátást, hanem olyanokkal is, amelyeket – a ritka igénybevétel miatt – helyi szinten nem érdemes gyűjteni.

Irodalom

1. VICKERS, S.: The fundamentals of UAP = IFLA Journal, 8. köt. 1. sz. p. 42–49.
2. KNOWLES, Ch. M.: The bibliographic presentation of grey literature. Luxembourg, Commission of the European Communities, Directorate General Information Market and Innovation, 1981.
3. Capital Planning Information. Access to local government documentation. London, The British Library, 1981. (BLR&D Report 5619)

4. CORNISH, G. P.: Serial Publications of the European Communities and its Institutions held by the British Library Lending Division. 3rd. edition. Wetherby, British Library Lending Division, 1979.

VICKERS, S.–WOOD, D. N.: Improving the availability of grey literature = Interlending Review, 10. köt. 4. sz. 1982. p. 125–130./

(Fazekas Zsuzsa)

Huszonöt éves a GPNTB

1983 októberében volt 25 éves a GPNTB (Gosudarstvennaja publikacnaja naučno-tehničeskaja biblioteka SSSR = Szovjetunió Állami Nyilvános Tudományos–műszaki Könyvtára), amely össz-szövetségi információs központ és egyúttal nemzeti műszaki könyvtár.

A GPNTB a műszaki tudományok területén bibliográfiai koordinációs központ, a könyvtártudomány, a bibliográfia és a könyvtári-bibliográfiai gépesítés területén tudományos-kutató intézmény, az ország tudományos és műszaki könyvtárai számára pedig össz-szövetségi tudományos módszertani központ.

Az az állami és párttárolat, amely a GPNTB-t mint vezető, országos tudományos–műszaki könyvtárat létrehozta – annak ellenére, hogy Moszkvában voltak központi ágazati könyvtárak – azt célozta, hogy a népgazdaság különböző iparágában dolgozó szakemberek számára egy helyen legyenek biztosítva a szükséges könyvtári szolgáltatások.

A népgazdaság irányítási elveinek változása a hatvanas években az ország kiterjedt tudományos és műszaki könyvtári hálózatában is megkövetelte az irányítási rendszer átalakítását. A fejlődés szükségessé tette, hogy a könyvtári szakmai tevékenység irányítása váljon függetlenné a könyvtárat fenntartó intézményektől. A szakmai irányítás feladatát a GPNTB kapta. Megalakulásának első éveit az útkeresés jellemezte, a könyvtári és információs szolgáltatások új formáinak és módszereinek kialakítása.

Nagy gondot fordított a könyvtár saját állományának kialakítására is. A hazai kiadványok gyűjtését a kötelező példány-szolgáltatás segítette elő. A GPNTB, mint a Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma Állami Tuda-

mányos Könyvtárának jogutóda, megkapta annak gyűjteményét is, amely mai sok milliós állományának alapjául szolgált. A könyvtár folyamatosan kapta és gyűjtötte az irodalmat a nagyobb könyvtárak átengedett duplum példányából is. Figyelmet fordított a már szovjethatalom éveiben kiadott alapvető természettudományi és műszaki művek, konferencia-közlemény stb. gyűjtésére, sőt, olyan egyedül, pótolhatatlan értékű kiadványokat is beszerzett, mint pl. *Ciolkovskij* és más szovjet tudósok művei. Kiadásuk kezdetétől sikerült teljessé tenni olyan vezető tudományos folyóiratokat is, mint pl. a Fizikai-kémiai Társaság folyóirata (1872-től), Elektromosság (1909-től), A Fizika Sikerei (1918-tól).

Jelenleg a hazai irodalom állományába több mint 4,2 millió egység, évente mintegy 300 000 a gyarapodás. A könyvtár külföldi műszaki irodalomállománya is óriás, mintegy 2,5 millió egység. Az évente beérkező külföldi könyv jellegű kiadványok több mint 50%-a tudományos kutatóintézetek kiadványai, jelentései, kutatási beszámolók, kongresszusok, konferenciák, szimpóziumok anyagai stb. Sok külföldi kiadványt maguk a kiadók küldenek a könyvtárnak, a több éve megkötött s azóta érvényben levő szerződések alapján.

A könyvtár látogatói, használói és a tudósok is nagyra értékelik az egyes szakterületek kézikönyvekkel, enciklopédiákkal, lexikonokkal, szótárakkal, különböző referáló és tájékoztató kiadványokkal való ellátottságát. Nagy a kereslet az egyes szakterületek legfrissebb információhordozóit képviselő külföldi folyóiratok iránt is. Jelenleg a könyvtárba évente mintegy 47 országból kb. 7000 kurrens folyóiratfélése jár. Mind a folyóiratok, mind az